

ПЕНІТЕНЦІАРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.013.42

Коношенко С. В.

ВЗАЄМОДІЯ ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ПЕНІТЕНЦІАРНИМ ЗАКЛАДОМ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ

З моменту реорганізації у 2010 р. центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань – Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) – у Державну пенітенціарну службу України (ДПтСУ) дослідники пенітенціарного процесу стали активно і, на нашу думку, доволі влучно використовувати поняття «пенітенціарна система» поряд з (або замість) поняттям «кримінально-виконавча система». І хоча дефініцію пенітенціарної системи на сьогодні ще не визначено законодавчо, її застосування в науковому обігу є досить обґрунтованим, оскільки, як зазначають В. Прусс та Д. Ягунов, поняття «пенітенціарна система» ширше за «кримінально-виконавчу систему», адже, крім органів та установ виконання покарань, включає сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та різнопрофільні державні і громадські соціальні інституції, об'єднані на інтегрально-функціональних засадах навколо органу управління ДПтС України в конкретній області [5, с. 7 – 8].

Доцільність здійснення наукових досліджень у межах пенітенціарної системи підтверджують ще й тим, що взятий нашою державою курс на реформування кримінально-виконавчої системи України неможливий без використання принципу соціальної переорієнтації процесу відбування покарань, що й передбачає залучення до кримінально-виконавчого процесу суспільства та різних соціальних інституцій.

Однією з найдієвіших соціальних інституцій, здатних допомогти в досягненні законодавчо визначеної мети пенітенціарного процесу – виправлення, ресоціалізації та реінтеграції в суспільство засуджених повноцінними громадянами, є Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Розгалужена система ЦСССДМ та спеціалізованих формувань уже створена в Україні й давно довела свою ефективність у соціально-педагогічній роботі з різними категоріями дітей та молоді. Отже, установа взаємодії ЦСССДМ з пенітенціарним закладом (спеціальною виховною установою) для неповнолітніх, визначення напрямів і змісту цієї взаємодії в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими є актуальною проблемою сьогодення, без вирішення якої неможливо досягнення мети ресоціалізації засуджених соціально-педагогічними засобами.

Дослідженням процесу взаємодії органів та установ виконання покарань з державними й недержавними органами, установами та організаціями займалися І. Богатирьов, А. Галай, С. Гречанюк, І. Петров, В. Прусс, Д. Ягунов та

ін. Визначення змісту діяльності різнопрофільних соціальних інституцій у взаємодії з пенітенціарними закладами знаходимо в працях таких учених, як О. Беца, О. Бандурка, М. Гевко, С. Горенко, Я. Гошовський, Н. Калашник, Т. Кальченко, В. Кондратишин, В. Кривуша, С. Кушнар'єв, В. Лютий, В. Наливайко, О. Неживець, Г. Радов, О. Романенко, Л. Ростомова, Н. Савчук, В. Синьов, В. Трубніков, А. Яровий та ін. Безпосередній розробці напрямів, змісту та форм соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ з неповнолітніми засудженими присвятили свої роботи В. Вовк, Т. Журавель, В. Калівошко, С. Толстоухова, В. Хведчук та ін. Законодавчою основою взаємодії ЦСССДМ з органами та установами виконання покарань у соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими є «Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань у проведенні соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в цих установах і звільняються з них», затверджений наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та ДДУПВП від 28 жовтня 2005 р. № 2559/177.

Метою цієї статті є визначення поняття, напрямів та змісту взаємодії ЦСССДМ з кримінально-виконавчими установами (пенітенціарними закладами) у соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими.

Отже, першочерговим завданнями в межах статті є визначення поняття «взаємодія» щодо двох суб'єктів – ЦСССДМ та пенітенціарного закладу.

На нашу думку, поняття взаємодії пенітенціарних закладів з різнопрофільними соціальними інституціями, зокрема із ЦСССДМ, може бути визначене, зважаючи на загальне поняття взаємодії будь-яких суб'єктів, що функціонують у суспільстві.

На найбільш узагальненому рівні «взаємодію» визначають як філософську категорію, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість, зміну стану. Взаємодія постає як інтегративний фактор, за допомогою якого відбувається об'єднання частин у визначений тип цілісності. Взаємодія є істотним методологічним принципом пізнання природних і суспільних явищ [6, с. 124].

Отже, висловлюючись більш стисло, взаємодія є впливом різних об'єктів один на одного в процесі досягнення поставлених цілей.

Ураховуючи соціальну активність об'єктів пенітенціарного процесу й розглядаючи їх як суб'єкти, можна припустити, що взаємодія – це певний вид взаємозв'язку суб'єктів, які вирішують єдині або спільні завдання, що виявляється в їхній спільній або узгодженій діяльності.

Найбільш влучне визначення поняття взаємодії в контексті нашого дослідження знаходимо в дисертаційній роботі С. Гречанюка «Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями»: «Взаємодія кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями – це організований у відповідності до вимог чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій), спрямований на досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених, а також вирішення комплексу задач, що стоять перед означеними суб'єктами» [1, с. 67].

Оскільки суб'єктами взаємодії в нашому дослідженні постають ЦСССДМ та пенітенціарний заклад, то під взаємодією ЦСССДМ та пенітенціарним закладом

ладом у соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими будемо розуміти організований відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій), спрямований на досягнення мети – виправлення, ресоціалізації та реінтеграції засуджених у суспільство.

Іншим завданням нашої статті є визначення напрямів та змісту взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарного закладу в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими.

Відповідно до «Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань у проведенні соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в цих установах і звільняються з них», затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та ДДУПВП від 28 жовтня 2005 р. № 2559/177 основними *напрямами* взаємодії ЦСССДМ і установ виконання покарань у проведенні соціально-педагогічної роботи із засудженими неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання та звільняються з установ виконання покарань, є:

- надання соціально-педагогічних, соціально-медичних, психологічних, юридичних, інформаційних послуг засудженим під час відбування покарань та здійснення соціального супроводу осіб після звільнення з установ виконання покарань;

- підвищення професійної компетентності фахівців ЦСССДМ та персоналу установ виконання покарань у здійсненні соціально-педагогічної роботи із засудженими;

- участь у реалізації спеціальних програм підготовки до звільнення засуджених через відновлення та зміцнення їхніх суспільно корисних зв'язків, сприяння в попередньому вирішенні питань, пов'язаних з реєстрацією та проживанням в обраному населеному пункті, працевлаштуванням або навчанням після звільнення;

- залучення до надання соціально-педагогічної допомоги об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, зокрема благодійних організацій, а також окремих громадян.

Формами такої взаємодії визначаються:

- укладення договорів про співпрацю між відповідними ЦСССДМ і установами виконання покарань;

- спільне визначення та погодження форм і методів соціальної роботи;

- погодження планів спільних дій;

- здійснення відповідно до компетенції функцій щодо соціально-педагогічного супроводу осіб, які звільнилися з установ виконання покарань;

- обмін методичною літературою, інформаційно-довідковими матеріалами;

- спільне висвітлення у друкованих та електронних засобах масової інформації актуальних питань соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в установах виконання покарань і звільняються з них [4].

У межах цих напрямів і здійснюють соціально-педагогічну роботу з неповнолітніми засудженими на основі взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарного закладу. Тому подальшим кроком нашого дослідження буде визначення *змісту*

цієї роботи в певній послідовності: і в період відбування основного терміну покарання, і під час підготовки неповнолітнього засудженого до звільнення.

Кримінально-виконавчий кодекс України та Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом ДДУПВП від 25 грудня 2003 р. № 275, закріплюють офіційний поділ пенітенціарних закладів на дільниці. Так, у виховних колоніях для неповнолітніх утворюють такі дільниці:

1. *Карантину, діагностики й розподілу*, де тримають усіх новоприбулих засуджених. Протягом 14 днів їх піддають повному медичному обстеженню для виявлення захворювань, а також первинному психолого-педагогічному вивченню.

2. *Ресоціалізації*, де засуджених розподіляють за *відділеннями соціально-психологічної служби* і розміщують у жилих приміщеннях з локальним сумісним проживанням членів відділення. На цьому етапі й реалізується основний зміст соціально-педагогічної роботи на основі розробки й упровадження *індивідуальних програм соціально-виховної роботи із засудженими та кварталних планів роботи начальника (старшого вихователя) відділення соціально-психологічної служби*.

3. *Соціальної адаптації*, де тримають засуджених, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до навчання і праці та яким до звільнення залишається не більше 6 місяців. На засудженого розробляють спеціальну *індивідуальну програму підготовки до звільнення*, обов'язкову для виконання [3].

Перший період – прибуття засудженого в колонію, поміщення його в *дільницю карантину, діагностики й розподілу*; здійснення медичної та психолого-педагогічної діагностики; розподіл за відділеннями соціально-психологічної служби – збігається з етапом адаптації засудженого до місця позбавлення волі. Тож, основний зміст соціально-педагогічної та психологічної роботи на цьому етапі повинен бути спрямований на створення позитивного адаптивного середовища в колонії.

На цьому етапі медичний персонал здійснює медичне обстеження, а психологами педагоги – первинне психолого-педагогічне вивчення особистості новоприбулих та класифікація засуджених за різними ознаками. Відомості про вчинені злочини й особистість засудженого, одержані в результаті вивчення під час прийому до колонії, мають неабияке значення для розподілу засуджених неповнолітніх за відділеннями, сприяють диференційованому підходу до різних груп засуджених у процесі виконання покарання, їх індивідуалізації. Іншими словами, правильний розподіл засуджених у межах колонії створює необхідні умови для належного виконання покарання й застосування до них відповідних виховних заходів з урахуванням характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особистості засудженого, його поведінки й ставлення до скоєного злочину, праці й навчання в період відбування покарання [7].

Проте в розпорядженні дільниці карантину, діагностики та розподілу є тільки її начальник і один психолог, який, до того ж, працює з усіма засудженими колонії, що унеможлиблює здійснення якісної роботи. Тому до соціально-педагогічної роботи із засудженими доцільно залучати спеціалістів ЦСССДМ з метою здійснення всебічної психолого-педагогічної діагностики та проведення адаптивних заходів соціально-педагогічного змісту: *ознайомчих індивідуальних бесід* (щодо встановлення психологічного контакту, отримання

додаткової інформації про особистість засудженого, визначення наявних та прогнозування можливих психологічних проблем підлітка, з'ясування життєвих планів засудженого та визначення його перспектив тощо), *анкетування* (щодо визначення рівня ресоціалізованості неповнолітніх засуджених); *тестування* (щодо розвитку особистості на різних сферах, рівня тривожності й агресивності, самооцінки); *соціометрії* (щодо виявлення соціального статусу неповнолітнього в колективі засуджених та належності його до певної субкультурної групи), *вивчення документації* (особової справи щодо постанови про обрання виду запобіжного заходу, анкети заарештованого, анкети-повідомлення про особистість заарештованого, копії вироку, довідки про наявність чи відсутність попередніх судимостей, висновку судово-психіатричної та інших експертиз, характеристики із СІЗО тощо); *психолого-педагогічних аутотренінгів* (щодо зняття стану понадмірної тривоги та депресії, формування психологічної готовності до переборювання життєвих труднощів в умовах соціальної ізоляції – циклу бесід «Бути людиною», «Самоствердження: його роль та спрямованість», «Що означає бути відповідальним?», «Як починається падіння особистості?», «Почати життя спочатку ніколи не пізно», «Воля та її роль у житті людини», «Вчися переборювати себе», «Самопізнання», «Прийми цінні поради», «Учись бути добрим», «Наодинці із самим з собою», «Мрії про майбутнє», «Час зірки» тощо) [2, с. 107 – 118].

На другому етапі – перебування засуджених в *дільниці ресоціалізації* – реалізують основний зміст соціально-педагогічної роботи із засудженими на основі Квартальних планів соціально-виховної та психологічної роботи відділення соціально-психологічної служби (СПС). Структурно кварталний план складається з одинадцяти розділів, основні з яких відбивають напрями освітньої (загальної та професійно-технічної); виховної (правове, моральне, естетичне, трудове, санітарно-гігієнічне, фізичне виховання); психологічної роботи із засудженими та організацію роботи самодіяльних організацій (ради колективу засуджених, гуртків та секцій).

ЦСССДМ доцільно включати до всіх розділів плану як суб'єкт соціально-педагогічної роботи та залучати до таких форм:

- виховної роботи (лекція, бесіда, диспут, конференція, тренінг, рольова гра, аналіз учинків, юридична консультація, трудове змагання, гурток за інтересами, художня студія, конкурс, концерт, виставка, художня самодіяльність, культурно-масовий захід, зустріч з відомими людьми, турнір);
- психопрофілактичної, психокорекційної, психоконсультаційної роботи (бесіда, лекція, диспут, тренінг, круглий стіл, медіація, фасилітація, арттерапія, ігрова терапія тощо);
- соціальної роботи (залучення до роботи із засудженими об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, зокрема благодійних організацій та окремих громадян; участь у засіданнях батьківського комітету, піклувальної ради та спостережної комісії) тощо.

Змістом третього етапу соціально-педагогічної роботи із засудженими в *дільниці соціальної адаптації* (за 6 місяців до звільнення) на основі взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарного закладу є:

- розробка Індивідуальної програми підготовки засудженого до звільнення;
- повідомлення установи виконання покарань ЦСССДМ про звільнення дитини або молоді особи;
- здійснення ЦСССДМ соціального інспектування місця, у якому має

намір проживати особа після звільнення, проведення оцінки потреб з урахуванням інформації, наданої установою виконання покарань;

- залучення в разі необхідності інших суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю до процесу підготовки засудженого до звільнення й проведення роботи з ним після звільнення;

- з'ясування можливості реєстрації звільненого за вказаною адресою;
- повідомлення рідним та близьким засудженого про адресу центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, допомогу, яку він надає;
- надання іншої інформації в межах компетенції за запитом близьких, родичів.

Основними формами роботи на цьому етапі можуть бути:

- практичні поради та рекомендації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі «Як вижити після звільнення»;

- проведення занять із засудженими, які звільняються (дискусія, мозковий штурм, обговорення в малих групах, рольові ігри, розвантажувальні вправи, розбір конкретних ситуацій);

- організація тренінгів: «Обговорення життєвих цінностей», «Плануємо своє життя», «Шляхи подолання соціальних проблем», «Пошук роботи» тощо;

- інтерв'ю/бесіда із засудженим, працівниками закладу, у якому навчався або виховувався засуджений (вихователями, класним керівником, лікарем тощо), членами сім'ї, у якій проживав;

- інтерв'ю/бесіда з особами із соціального оточення засудженого (родичами, сусідами тощо);

- вивчення та аналіз документів;

- оформлення (відновлення) необхідних документів;

- направлення ЦСССДМ інформаційних листів до установ виконання покарань щодо всіх осіб, які готуються до звільнення, де зазначають результат здійснення соціального інспектування, ужитих заходів для вирішення різноманітних проблем, виявлених установою виконання покарань і під час здійснення соціального інспектування.

На цьому процес взаємодії ЦСССДМ з пенітенціарним закладом закінчується і починається інша робота – соціально-педагогічний супровід звільненої особи аж до повної реінтеграції в суспільство, у якому ЦСССДМ також відіграє провідне місце. Проте це виходить за межі нашої статті.

Отже, виконуючи мету цієї статті щодо визначення поняття, напрямів та змісту взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарних закладів у соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими, ми встановили, що взаємодія ЦСССДМ та пенітенціарного закладу – це організований відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій), спрямований на досягнення мети – виправлення, ресоціалізації та реінтеграції засуджених у суспільство.

Процес взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарного закладу доцільно організовувати на всіх етапах відбування покарання засудженим: у дільницях карантину, діагностики й розподілу; ресоціалізації; соціальної адаптації. Основними напрямками та змістом взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарного закладу в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими є: надання соціально-педагогічних, соціально-медичних, психологічних, юридичних, інформаційних послуг засудженим під час відбування покарань; участь у реалізації спеціальних програм підготовки до звільнення засуджених через відновлен-

ня та зміцнення їхніх суспільно корисних зв'язків, сприяння в попередньому вирішенні питань, пов'язаних з реєстрацією та проживанням в обраному населеному пункті, працевлаштуванням або навчанням після звільнення; залучення до надання соціально-педагогічної допомоги об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, зокрема благодійних організацій та окремих громадян.

Подальшому нашому дослідженню в цьому напрямі будуть підлягати напрями та зміст взаємодії ЦСССДМ з іншими соціальними інституціями щодо здійснення поінтенційної соціально-педагогічної роботи із засудженими.

Література

1. Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сергій Костянтинівич Гречанюк. – Ірпінь, 2006. – 253 с.

2. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навч.-метод. посіб. / С. Ю. Замула. – Біла Церква : ДПтСУ, 2011. – 240 с.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Х. : ПП «ІГВІНІ», 2007. – 96 с.

4. Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань у проведенні соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в цих установах і звільняються з них : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Державного департаменту України з питань виконання покарань від 28.10.2005 № 2559/177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1425-05>.

5. Прусс В. М. Пенітенціарна система України : монографія / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – Одеса : Фенікс, 2006. – 252 с.

6. Філософський словник / ред. В. І. Шинкарук. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

7. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудова колоній : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Анатолій Олександрович Яровий. – Х., 2002. – 210 с.

* * *

Коношенко С. В. Взаємодія Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з пенітенціарним закладом у соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими

У статті визначено поняття, напрями і зміст взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарного закладу в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми засудженими. Установлено, що взаємодія ЦСССДМ та пенітенціарного закладу – це організований відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативних актів процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій), спрямований на досягнення мети – виправлення, ресоціалізації та реінтеграції засуджених у суспільство. Визначено основні напрями та зміст взаємодії ЦСССДМ та пенітенціарного закладу в здійсненні соціально-педагогічного, психологічного, юридичного супроводу засуджених під час відбування покарань та підготовки до звільнення.

Ключові слова: взаємодія, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та

молоді, пенітенціарний заклад, неповнолітні засуджені, соціально-педагогічна робота.

Коношенко С. В. Взаимодействие Центра социальных служб для семьи, детей и молодежи с пенитенциарным учреждением в социально-педагогической работе с несовершеннолетними осужденными

В статье определены понятие, направления и содержание взаимодействия ЦСССДМ и пенитенциарного учреждения в социально-педагогической работе с несовершеннолетними осужденными. Установлено, что взаимодействие ЦСССДМ и пенитенциарного учреждения – это организованный в соответствии с требованиями действующего законодательства, ведомственных и межведомственных нормативных актов процесс делового сотрудничества (согласованных или совместных действий), направленный на достижение цели – исправления, ресоциализации и реинтеграции осужденных в общество. Определены основные направления и содержание взаимодействия ЦСССДМ и пенитенциарного заведения в осуществлении социально-педагогического, психологического, юридического сопровождения осужденных во время отбывания наказаний и подготовки к освобождению.

Ключевые слова: взаимодействие, центр социальных служб для семьи, детей и молодежи, пенитенциарное учреждение, несовершеннолетние осужденные, социально-педагогическая работа.

Konoshenko S. V. The interaction Center of Social Services for Families, Children and Youth With Penitentiaries in the Social-Pedagogical Work With Juvenile Inmates

The article presents the concept, direction and content of interactions Center of social services for families, children and youth with penitentiaries in the social-pedagogical work with juvenile inmates. The interaction Center of social services for families, children and youth with penitentiaries is organized in accordance with current legislation, departmental and interdepartmental regulations process business cooperation (concerted or joint action) to achieve the goal – correction, re-socialization and reintegration of prisoners into society. The main areas of content and interaction Center of social services for families, children and youth with penitentiaries at all stages sentence prisoners: providing social and educational, social, medical, psychological, legal, information services inmates while serving sentences, participation in the special training programs for the release of prisoners through rehabilitation and strengthen their public utility bonds, assisting in previous matters relating to the registration and accommodation at the selected locality, employment or training after release; involvement in the implementation of social and pedagogical work of public and private companies, institutions, organizations and individuals, improving the professional competencies of the Center of social services for families, children and youth and staff of penitentiaries in the implementation of social and pedagogical work among the convicts.

Key words: interaction, Center of social services for families, children and youth, penitentiaries, juvenile prisoners, social-pedagogical work.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.